

T.M.GÖZƏLOVA

baş müəllim

e-mail: gozelovat@gmail.com

Azərbaycan Dillər Universiteti

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 60)

ALMAN VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ DÜNYA XALQLARININ MİLLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ ÖZÜNDƏ ƏKS ETDİRƏN FRAZELOGİZMLƏR HAQQINDA

Açar sözlər: frazeologizm, mədəniyyət, milli xüsusiyyət, etnonim, stereotip, etno frazeologizm

Ключевые слова: фразеология, культура, национальный характер, этноним, стереотип, этно-фразеологизм

Key words: phraseologie, culture, national character, ethnonym, stereotyped, ethno phraseologism

Frazeologiya lingvistikanın iki və daha artıq sözdən ibarət sabit söz birləşmələri ilə məşğul olan və yüz illik ənənəyə malik bir sahəsidir. İsveçrəli dilçi alim Çarls Balli frazeologiyanın ilk tədqiqatçısı hesab edilir. O, ilk dəfə (1905) frazeologiya məfhumunu irəli sürmüş və göstərmişdir ki, frazeologizmlərin mövcudluğu onların semantik təbiətindədir. O, frazeologiyaya müstəqil bir fənn kimi deyil, üslubiyyatın bir sahəsi kimi baxırdı. Bu gün isə frazeologiya dedikdə aşağıdakılar başa düşülür.

1) Frazeologiyanın tədqiqi ilə məşğul olan dilçilik elmi sahəsi

2) Vahid bir dildə frazeologizmlərin tərkibi (V.Flaysəra: 9)

30-cu illərin sonlarında Ç.Ballinin ideyaları sovet dilçi tədqiqatçılarının diqqətini cəlb etdi. Bu zaman frazeologiya müstəqil dilçilik sahəsi olaraq artıq inkişaf etmişdi. 40-cı illərdə frazeologiya rus dilçi alimi V.V.Vinoqradovun adı ilə bağlı idi və 50-ci illərdə artıq frazeologiya sahəsində böyük sıçrayış yarandı. Sovet dilçiləri və ən əsas da rus dilçi alimi Vinoqradov Ç.Ballinin ideyalarını qəbul etmiş və bunu daha da inkişaf etdirmişdir. Vinoqradovun frazeologizmlərin təsnifatında və təsvirində böyük xidmətləri olmuşdur. O, frazeologiyanın müstəqil bir fənn kimi yaradıcısı olmuş, rus dilində frazeologiya haqqında təlimi formalaşdırmış, onu nizama salmış, və semantik qruplara bölmüşdür. Bundan sonra alman dilçilik elminə güclü təsir edən rus dilində xeyli sayda elmi əsərlər (E.D.Polivanov, Q.O.Vinokur, S.İ.Abaku-mov, A.A.Bulaxovskiy və s.) yazılmışdır.

Rus dilçiləri A.A.Potebnya, A.A.Şaxmatov və F.F.Fortunatovun əsərlərinin nəşrindən sonra frazeologiya sovet dilçilik elminin müstəqil bir sahəsinə çevrilmişdir.

50-ci illərdə frazeologizmlərin və sözlərin oxşar və fərqli cəhətlərinin öyrənilməsinə çox diqqət yetirilmişdir. Frazeologizmlər dilin vahid quruluşu kimi təsvir olunmuşdur. (Axmanova 1957)

60-cı illərdə frazeologiyanın obyektinin tədqiqi metodikası V.L.Arxaşelskiy, N.N.Amosov, A.V.Kunun, dildə frazeologizmlərin sistem təşkili İ.İ.Çerņişeva, N.M.Şanskiy, frazeologizmlərin tarixi inkişafı V.N.Mokiyenko, A.İ.Fyodrov, frazeologizmlərin komponentlərinin valentliyinin əlamətləri S.D.Popova, həmçinin lüğətlərdə frazeologizmlərin təsvirinin işlənilməsi A.M.Babkin, A.İ.Molotkov və s. dilçilərin diqqətini cəlb etmiş və onlar tərəfindən bu sahələr ətraflı işlənilmişdir.

II dünya müharibəsindən sonra frazeologiyanın tədqiqinə aid alman dilli germanistikada heç bir nəzəri iş olmamışdır. Alman dilli məkanda frazeologiya yalnız 20-ci əsrin 70-ci illərindən geniş tədqiq olunmağa başlanmışdır. Bu mövzu ilə ilk olaraq İ.İ.Çerņişova 1970-ci ildə özünün “Müasir alman dilinin frazeologiyası” kitabında frazeologiyanın tərifi, təsnifatı, polisemiyası, sinonimiyası barədə çox geniş və ətraflı şəkildə yazmışdır. (İ.İ.Çerņişova, 1970)

Son illərdə frazeologiya sistemi rus, ukrayna, gürcü, türkmən, qazax, özbək və s. dillərin frazeologizmləri əsasında yeni metodlarla tədqiq edilmiş və inkişaf etdirilmişdir.

Azərbaycan dilçiliyində frazeologiya əsasən yaxın vaxtlarda tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmiş və onlar da frazeologiya sahəsində xeyli iş görmüş, bu mövzu ilə əlaqədar bir sıra əsərlər yazmış, frazeologiyanın ümumi və xüsusi mərhələlərini aydınlaşdırmışlar.

Azərbaycan dilinin frazeologiyası barədə ilk dəfə M.Hüseynzadə özünün "Müasir Azərbaycan dili" adlı əsərində məlumat vermişdir. Bundan sonra S.Cəfərovun Azərbaycan dilinin idiomlarından bəhs edən məqaləsi çapdan çıxmış, və ardınca onun müxtəlif illərdə çap olunan kitablarında bu barədə bir qədər də geniş bəhs edilmişdir. S.Cəfərov Azərbaycan dilindəki frazeoloji vahidləri bütöv bir halda "sabit söz birləşmələri" adlandırmaqla onları "sabit idiomlar" və "qeyri-sabit idiomlar" olmaqla iki qrupa ayırmışdır.

1958-ci ildə S.Murtuzayevin M.F.Axundovun komediyalarında işlədilən frazeologiyalardan bəhs edən kitabı çap edilmişdir. Sonralar həmin əsər müəyyən dəyişikliklərlə yenidən çapdan çıxmışdır.

Ə.Orucov Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə həsr etdiyi kitabında frazeologiyadan bəhs etmiş və frazeologiyanın leksikografiya ilə əlaqəli məsələlərinə toxunmuşdur. Bir qədər sonra A.Qurbanovun frazeologiyanın bəzi məsələlərinə dair "Metodiki göstəriş əvəzi" adlı dərs vəsaiti çapdan çıxmışdır.

1967-ci ildə A.Qurbanovun ali məktəb tələbələri üçün yazdığı dərslikdə frazeologiya aid müəyyən məlumat verilmişdir. Onun 1977-ci ildə çap edilmiş "Müasir Azərbaycan dili" və H.Bayramovun "Azərbaycan dilinin frazeologiyasının əsasları" adlı dərs vəsaiti Azərbaycan dilinin frazeologiyasının tədqiqi tarixində mühüm hadisədir. Frazeologiyanın obyekt, frazeologizmlərin əlamətləri, məna çarları, onların söz və sərbəst söz birləşmələri ilə əlaqəsi, əmələ gəlmə yolları kimi məsələləri ilk dəfə bu əsərdə geniş şəkildə şərh edilmişdir.

Frazeologizmləri dərinlən tədqiq edən dilçilər belə bir qənaətə gəlmişlər ki, dilçiliyin bu sahəsi leksikologiyanın tərkib hissəsi deyil, xüsusi dilçilik fənnlərindən biri kimi nəzərdə tutulmalıdır.

Frazeologiyaların mənbəyi onun məxsus olduğu xalq, həmin xalqın tarixi, mədəniyyəti, adət-ənənəsi, həyat tərz, yaşadığı təbiətdir. Odur ki, frazeologizmlər məxsus olduğu xalqın keçdiyi tarixi dövrləri, adət və ənənələri, təfəkkür tərzini, dünyagörüşünü və psixologiyasını özündə əks etdirir. Buna görə də frazeologizmləri dir dildən digərinə tərcümə edən zaman çətinliklər yaranır.

İnsan cəmiyyətdə yaşadığı və ictimai varlıq olduğu üçün cəmiyyət üzvləri ilə ünsiyyət qurmalıdır. Lakin bəzən ünsiyyət alınmır. Buna səbəb isə mədəniyyətlərin müxtəlif və fərqli olmasıdır. Bu müxtəliflik və fərqlər də dildə öz əksini tapır.

"Dil mədəniyyətin güzgüsüdür. Burada yalnız insanı əhatə edən real dünya, həyatın real şərtləri deyil, həm də xalqın ictimai özünə inamı, onun mentaliteti, milli xüsusiyyətləri, həyat tərz, adət-ənənələri, mənəviyyəti, dəyərlər sistemi, həyata baxışı, dünyagörüşü özünü əks etdirir. "Dil mədəni dəyərləri leksikada, qrammatikada, frazeologiyada və ədəbiyyatda qoruyub saxlayan mədəniyyətin xəzinə sandığıdır. (Ter-Minosova: 14)

Hər bir frazeologizmin tədqiq edilə biləcək öz tarixçəsi vardır. Məhz frazeologizmlərin mənşəyinin araşdırılması bizə nə üçün bu və ya digər xalqa iddia edilən xarakterik xüsusiyyətlər, keyfiyyətlər və pis vərdislər aid edilir kimi dəyərli məlumatları verə bilər. Bu baxımdan frazeologizmlər mədəniyyətə məxsus məzmunun daşıyıcıları olduqlarını və bunu nə dərəcədə ifadə etdiklərini kifayət qədər nümayiş etdirirlər. Sübut olaraq tarixi şəxsləri və yerləri, müəyyən bir dövrə aid mentalitetləri, adət-ənənələri, münasibətləri və s. ifadə edən frazeologizmləri misal göstərmək olar. Frazeologizmlər "yaddaş xəzinəsi" olduğunu üçün onların ümumi müzakirəsində digər xalqların həyatına və mədəniyyətinə baxışın mümkünlüyünü qəbul etmək olar. (C.Földes 2005, 323)

Qeyd etmək lazımdır ki, frazeologizmlərin təqdim etdiyi təsvirlər heç də həmişə həqiqətə uyğun gəlmir. Frazeologizmlərin “güzgü metaforası” adlandırılan təsir gücü olur. Güzgüdə özünü görən həqiqəti və həmçinin təsdiqi axtarır. Əyər güzgü amansızdırsa bu zaman güzgüyə baxan buna müsbət autostereotip eynəyi taxaraq baxır. Nəticədə digər xalqlara qarşı ancaq ümümləşdirmə və yarım həqiqət formasında ifadə olunan tənqidi baxış yaranır. Buna görə də onlar hazır, ənənə və mədəniyyət vasitəsilə möhürlənmiş proyeksiyanı, məcburiyyəti simvolizə edirlər və təcrid olunmuş və əmin olmayana baxırlar. Bu cür eynək etnik korluq təhlükəsinə və fərdi baxış qabiliyyətinin itməsinə səbəb olur.

Hər bir insan böyüyüb boya - başa çatdığı mədəniyyətə görə fərqli təsir bağışlayır. Heç kim şübhə etməz ki, alman fransızdan, amerikandan, hindlidən, çinlidən, türkdən, azərbaycanlıdan fərqlidir. Bunu aşağıda verilmiş nümunələrdən aydın görmək olar, məs.: *Lerne in Italien, kleide dich in Deutschland, flirte in Frankreich, schmause in Polen - İtaliyada öyrən, Almaniyada geyin, Fransada nazlan, Polşada tolaqla; Der Pole wird betrogen vom Deutschen, der Deutsche vom Italiener, der Italiener vom Spanier, der Spanier vom Juden, der Jude vom Teufel - Polyakı alman, almanı italyan və ispan, ispanı yəhudi, yəhudini şeytan aldadar; Der Deutsche glaubt an Gott, wie der Teufel an seine Hörner – Alman Allaha Şeytan öz buynuzlarına inandığı kimi inanır; Der Deutsche ist klug bis Mittag, bald danach wird er töricht – Alman günortaya qədər ağıllıdır, bundan az sonra başını itirir; Einen Deutschen erkennt man an seinem Singen, einen Hund an seinem Bellen - Alman mahnı oxumağından, it hürməyindən tanınar; Nähre dich dem Deutschen nicht ohne einen Stock – Alman dəyənəksiz yaxınlaşma (azərbaycan dilində də uyğun “İtlə dostluq et amma çomağını əlindən yerə qoyma); Ein hungriger Pole ist böse und ein satter Pole ist müde – Ac polyak əsəbi, tox polyak yorğun olur; Ein Engländer ist jemand, der Dinge macht, weil sie vorher gemacht wurden, ein Amerikaner ist jemand, der Dinge macht, weil sie vorher noch nicht gemacht wurden – İngilis o kəsdir ki, əvvəllər görülən işləri görər, amerikan isə o kəsdir ki, heç vaxt görülməyən işləri görər; Die Chinesen sind höflich, fleißig, vielleicht auch ein bisschen hinterlistig – çinlilər nəzakətli, çalışqan, həmçinin bəlkə də bir az məkrli və hiyləgərdirlər; Einem Russen kommen die besten Gedanken hinrerher – Rusun ağılına ən yaxşı fikir sonradan gəlir (rusun sonrakı ağılı); Einem Muslim kommen die besten Gedanken hinterher – müsəlmanın sonrakı ağılı; Die Russen sind Säufer, grob, ohne Manieren – Ruslar çox spirtli içki qəbul edən, kobud və özünü apara bilməyəndir.*

Hər bir millət, hər bir insan müxtəlif keyfiyyətlərinə - yaşına, cinsinə, saç düzümünə, geyiminə, davranışına, dərisinin rənginə, etnik mənsubiyyətinə görə bu cür kateqoriyalara bölünür.

Stereotiplər – qrup və şəxslərin elə təsvirləridir ki, burada onların müəyyən keyfiyyətləri sadələşdirilir. Stereotiplərdə neytral və pozitiv dəyərləndirmələr ola bilər.

Elə keyfiyyətlər vardır ki, kimsə onu neqativ dəyərləndirir. Belə olan halda da mühakimələr ümumi münasibəti ifadə edir.

Yəqin ki, millətlər və etnik qruplar kimi etnostereotiplər – yaxud etnik mühakimələr çox qədimdən mövcuddur. Bütün dil mədəniyyətlərində digər xalqlar yaxud da digər mədəni çevrələr barədə stereotip təsəvvürlər olmuşdur və qrupların həyat tərzini və vərdişlərinin faktlara həmçinin də obyektiv həqiqətə uyğun gəldiyini göstərmir. Bu uyğunsuzluğun səbəbi hər şeydən əvvəl bir etnik qrupun (millət, mədəniyyət, cəmiyyət və s.) digər bir etnik qrup üzvlərinin görüşməsi, qarşılaşması zamanı yaranan münasibətlərdən asılıdır. Əcnəbini qəbul edildiyi cəmiyyətdən fərqləndirən əlamətləri vardır. Əcnəbinin yaxud da naməlumun fərqli tərəflərinin (nəzərə çarpan əlamətlər yaxud davranış tərzləri) görünməsi ilə qarşıdurma baş verir – bu da əcnəbi qrupa qarşı özünü müəyyənləşdirməyə, nizama salmağa və məsafə saxlamağa kömək edir. Bu əlamətlərə görə də o, gərginlik yaradır. Buna səbəb onun özünü mövcud nizam-intizama müvafiq formada nizamlamasıdır. Qəbul edilən qrup özünü təhlükədə hiss edir və əcnəbinin dəyərləndirməsini tələb olunan hesab edir.

Stereotiplər etnofrazeologizmlərin (yaxud da etnofaulizmlərin) yaranması üçün əsas səbəbidir. (Etnofaulizm məfhumu 1944-cü ildə amerika psixoloqu A.A.Robak tərəfindən düşünülmüşdür.) Etnofrazeologizmlər etnik auto- və heterostereotiplərin çox yaxşı daşıyıcılarıdır.

Etnofaulizm - bir etnik qrupun, digər bir etnik qrupa olan neqativ münasibəti səbəbindən yaranan təsvirdir. Belə təsvirləri özündə əks etdirən xeyli etnofaulizm nümunələri vardır, məs.: ingilislər üçün ada meymunları (*İnselaffen*), fransızlar üçün qurbağa yeyənlər (*Froschfresser*), italyanlar üçün şpagetti yeyənlər (*Spaghettifresser*), almanlar üçün kələm yeyənlər (*Kräutfresser*), kartof alman yaxud da kartof yeyənlər (*Kartoffeldeutsch oder Kartoffelfresser*), Türkiyədə yaşayan kürdlər üçün dağ türkləri (*Bergturken*), türklər üçün dönər yeyənlər (*Döner-Fresser*) və s. ifadələr işlədilir. Bu cür etnofrazeologizmlər incik formada, təhqiramiz ifadələr kimi işlədilir.

Heterostereotiplər frazeologizmlərdə əcnəbi xalqların təbii təsvirlərini əks etdirirlər.

Fransızlar musiqini çox sevirlər, etibarlıdırlar, pozitiv, cəsur, tolerantdırlar, onlar üçün sevgi, dostluq, hədiyyələr çox önəmlidir, məs.: *französisch krank sein/französische Krankheit – fransız xəstəliyi (qonoreya)*; Bu xəstəliyə həm də *englische, italienische, russische Krankheit – ingilis, italyan, rus xəstəliyi* də deyilir. *französisch einkaufen – oğurluq etmək*; *jemandem französisch vorkommen – ağılsız, sırtıqtəsiri bağışlamaq*; *wie Gott in Frankreich leben – qayğısız, fırvan yaşamaq*; *ein französisches Bett – ikinəfərlik geniş çarpayı*; *sich auf französisch empfehlen/verabschieden – vidalaşmadan, hörmətsizlik edərək gizləncə bir yeri (qonaqlığı, şənliyi) tərk etmək*; *französischen Urlaub machen - əsaslı səbəb olmadan iş, dərsə getməmək*; *jemand spricht französisch wie die Kuh spanisch – çətin, başa düşülməyən dildə danışmaq*; *Nimm das Leben mit einem Lächeln und die Tränen werden Freudetränen sein – Həyata gülümsə ki, göz yaşların sevinc göz yaşlarına çevrilsin*; *Für ein mutiges Herz ist nichts unmöglich – Cəsarətli ürək, cəsarətli insan üçün heç bir şey mümkünsüz deyil*; *Die Zeit heilt alle Wunden - Zaman bütün yaraları sağaldır*; *Die Musik drückt aus, was nicht gesagt werden kann – Dilin deyə bilmədiyini musiqi ifadə edir*; *Kleine Geschenke erhalten die Freundschaft – Kiçik hədiyyələr dost qazandırır*; *Wenn ein Freund etwas Schlechtes getan hat, vergiss nie, was er alles Gutes getan hat – dost azacıq pis bir iş edibsə, etdiyi bütün yaxşı işləri də heç vaxt unutma və s.*

Alman dilində dünyanın müxtəlif xalqlarını, onların adət-ənənəsini, milli xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən saysız-hesabsız frazeologizmlər mövcuddur. Məsələn: *Da ist Holland in der Not – çox çətin durumda olmaq*; *wie ein Holländer durchgehen – diqqətsiz olmaq*; *einen Holländer machen - tez aradan çıxmaq, əkilmək*; *holländisch gehen – restoranda, kafedə, barda yalnız öz hesabını ödəmək*; *russisches Roulette – riskli hərəkət*; *jemanden russisch lieben – kimdənsə ötrü darıxmaq*; *voll wie ein Russe – həddən artıq spirtli içki qəbul etmiş*; *einen Russen haben – həmişə içkili olmaq*; *jemandem einen Russen aufbinden – kimisə aldatmaq*; *Tatarennachricht – səhv məlumat, həqiqəti əks etdirməyən qorxunc xəbər*; *jemandes Kleider lernen hebräisch - əşyalarını qırov qoyan adam haqqında*; *Judenschule – çox səs-küylü, qarmaqarışlıq*; *eine Judenschule aufmachen – çox səs-küy salmaq*; *wie ein Ferkel in der Judenküche – arzuolunmaz. İstənilməyən şəxs*; *die jüdische Hast – tələm-tələsik, plansız, həyəcanlı*; *wie ein Jude handeln – kəskin, ağıllı danışıqlar aparmaq*; *christlicher Jude/getaufter/katholischer Jude – mənfəətpərəst, öz mənafeyini güdən adam*; *die Judennase - əyri burun*; *Judenbeine - əyri ayaqlar*; *kein Geld, keine Schweizer - əvəzsis heç nə yoxdur*; *ein Gehirn haben wie ein schweizer Käse – başıboş, səfeh*; *Die Schweden kommen – təhlükə yaxınlaşır*; *jemandem den Schweden wünschen – kiməsə bədbəxtlik arzulamaq*; *den Schwedentrunk erhalten – qəddar, qeyri-insani*; *wie die Schweden hausen – hər şeyi dağıtmaq, xarabazara çevirmək*; *einen Schweden aus sich machen – axmaq, səfeh davranmaq*; *alter Schwede – dost, yoldaş*; *hinter den schwedischen Gardinen sitzen – həbsxanada olmaq*; *jemandem Spanisch vorkommen – qəribə, anlaşılmaz olmaq*; *für*

jemanden Spanisch sein – *şübhəli, qəribə olmaq*; stolz wie ein Spanier – *çox qürurlu*; spanische Dörfer – *anlaşılmaz*; spanische Krankheit – *siflis xəstəliyi*; britischer Abgang – *vidalaşmadan, çıxıb getmək*; feine englische Art – *nəzakətli, diqqətli*; von der englischen Rasse sein – *arıq, cılız olmaq*; mit englischer Ruhe – *sakit, fleqmatik*; sich auf englisch empfehlen – *vidalaşmadan çıxıb getmək, nəzakətsizlik etmək*; englisch einkaufen – *yalan danışmaq, oğurluq etmək*; englische Krankheit – *əyri onurğa sütunu, raxit, sui-qəsd etmək*; Scheidung auf Italienisch – *hay-küylə ayrılmaq, boşanmaq*; etwas ist faul im Staate Dänemark – *iş yolunda getmir, problemlər var*; alle Wohlgerüche Arabiens – *həddən artıq, xoşagəlməz dərəcədə parfimeriyadan istifadə etmək, pis iylənmək*; so stark wie ein Türke – *çox güclü*; der Kaffee auf Türkisch – *türk qəhvəsi*; einen Türken bauen/etwas türken – *aldatmaq, yalan söyləmək, kələk gəlmək*; wie ein Türke rauchen – *siqareti siqaretə calamaq*; für jemanden ist alles Griechisch – *başa düşülməyən, görünməyən, aydın olmayan*; griechische Alphabet – *aydın olmayan, başa düşülməyən*; böhmische Dörfer – *qəribə, başa düşülməyən*; böhmisch einkaufen – *oğurluq etmək*; böhmisch schlau – *çox bic, hiyləgər*; ägyptische Finsternis – *tutqun, qaranlıq*; ägyptische Plagen – *çoxlu bədbəxtçilik yaşamış*; mit den Chinesen Bruderschaft getrunken haben/Chinesen spielen – *paxıllıqdan saralmaq*; chinesisches reden/für jemanden chinesisches sein – *başa düşülməyən, anlaşılmayan dildə danışmaq*; der deutsche Michel – *dürüst, məqsədə doğru can atan, savadsız, sadələvh, ləng, yuxulu, çalışqan, lakin qaba, kobud insan haqqında kinayəli ifadə*; der wahre Jakob – *dürüst insan, yaxud vasitə haqqında*; deutsche Rechnung – *restoranda, barda ayrı-ayrı, yalnız öz hesabını ödəmə*; frech wie Oskar – *özünü sırtıq, abırsız aparən adam haqqında*; blinder Hesse – *sadələvh adam*; wie in einer deutschen Predigt sitzen – *başa düşülməyən dil, görünməyən fakt*; nicht mehr deutsch verstehen/kein Deutsch verstehen – *başa düşülməyən, aydın olmayan dil*; auf gut deutsch – *aydın, başa düşülən dildə, açıq danışmaq*; noch tief im deutschen Sauerkraut stecken – *yad ölkədə hələ də alman adət-ənənələri və düşüncə tərzilə yaşamaq*; deutsches Sauerkraut gegessen haben – *alman adət-ənənələri ilə tanış olan*; Mein Name ist Hase, ich weiß von nichts – *kimsə bir işdə əli olduğu halda onu boynundan atan zaman bu ifadəni işlədir*; so schnell schießen die Preußen nicht – *özünü dəyərləndirmə (zarafatyana ifadə)*; stolz wie ein Preuße – *məğrur, qürurlu, özünəgüvənən*; miteinander preussisch sein – *bir- birinə qarşı pis davranmaq*; Schotten/schottisch – *simiclik, xəsislik, ifrat qənaətcillik*; amerikanische Lebensweise – *amerikan həyat tərzilə (bir çox tələbatların, istəklərin ödəniş müqabilində yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur)*; der amerikanische Traum – *tez bir zamanda karyera qurma*; der reiche Onkel/die reiche Tante aus Amerika – *zəngin, varlı adam*; jemand hat Zigeunerblut in sich – *istedadlı musiqiçi, dinamik rəqqas haqqında*; Zigeunerschönheit – *həddən artıq gözəl qadın haqqında*; der Zigeuner und seine sieben Söhne – *çox uşağa sahib olan və uşaqları ilə fəxr edən insan*; wie der Zigeuner mit dem Speck – *oğru*;

Almanlarla polyaklar arasında illərlə hökm sürən neqativ tarixi münasibət və almanların polyakları bəyənməməsi səbəbindən alman dilində xeyli stereotiplər və mühakimələr mövcuddur. Almanca görə polyak sivil deyil, geridəqalmışdır, məs.: Alle Polen klauen Autos – *polyakların hamısı maşın oğrusudurlar*; polnische Wirtschaft/Zustände wie im polnischen Reichstag/es geht im Konkubinat zu, wie in einem polnischen Jahrmarkt – *xaotik, səliqəsiz, anarxik*; polnisch verheiratet – *nigahsız, qeyri-qanuni bir yerdə yaşamaq*; polnisches Rindvieh – *axmaq, gic zarafatlar edən adam*; polakieren – *alış-veriş zamanı müştərini aldaraq, hiylə-kələklə çox qazanc əldə etmək*; polniß betteln – *ev-ev, qapı-qapı gəzərək dilənmək*; polnisch – *saxta, hiyləgər*; Polakkerei – *sırtıqlıq*; polnischen Urlaub machen – *boş-boş veyillənmək, işləməmək*; voll wie ein Pole – *çoxlu spirtli içki qəbul etmiş, kefli*; polnisch reparieren – *xarab olmuş cihazın iş qabiliyyətini qapaz və ya təpik vurmaqla yenidən bərpa etmək*; polnischer Abgang/polnisches Freibad/polnischen Abschied nehmen – *nəzakətsizlik, vidalaşmadan bir yeri tərk etmək*; polnischer Gulasch – *ətsiz guyaş*; ein deutscher Fuß passt

nicht in einen polnischen Schuh – *almanın ayağı polyak çəkməsinə yaraşmaz (almanların polyakları sevmədiklərinə görə)*;

Müxtəlif xalqlara aid etnonimli frazeologizmləri təhlil edərkən həmin xalqlar haqqında düzgün bilik əldə etmək olarmı, onların digər mədəniyyətə düzgün baxışını, onların həqiqi və obyektiv qiymətləndirilməsini mümkün edirmi? Bu hələ sual altındadır. Əksər hallarda etnofrazeologizmlər digər xalqlar haqqında stereotipik qiymətləndirmənin daşıyıcıları, müxalif baxışların və hisslərin nəticələridirlər: biz – siz. Bunlar həm də xalqların bir-birinin həyat tərzi, adət-ənənələri və vərdişləri haqqında kifayət qədər biliyinin olmamasının nəticəsində yaranır.

Frazeologizmlər zamanından, məkanından, etnik mənsubiyyəyətindən asılı olmayaraq, bütün dünya xalqlarının folklor yaradıcılığının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Dünyanın heç bir xalqının etnokosmik düşüncə sistemini atalar sözlərindən kənarında bütöv bir halda təsəvvür etmək mümkün deyil. Frazeologizmlər ümumən milli poetik düşüncənin, milli ictimai şüur və psixologiyasının mühüm struktur hadisəsidir.

Ədəbiyyat

1. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. М.: Учпедгиз, 1957, 296 с.
2. Burger, Harald: Phraseologie. Eine Einfwhrung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag 2010. S.11
3. Fischer.H.: Ethnische Stereotypen in der gegenwärtigen Volkserzählung. In: Brednich.R.W. / Uther, H-I. (Hrsg.) Fabula. Zeitschrift fwr Erzählforschung. 31. Band. Berlin, New York 1990, 263-271
4. Fleischer, Wolfgang (a:) Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig: 1982. 308 S.
5. Fleischer, Wolfgang (a:) Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Thübingen: Niemeyer 1997. S.3
6. Földes Csaba, 2009, Box Interkulturalität. Die unbekannte Bekannte (nicht nur) für Deutsch als Fremd- / Zweitsprache. Rückblick, Kontexte und Ausblick, in: Wort. Trier 59, 2009, 3, Seite 503-525
7. İradə Məlikova. Azərbaycanca yaşayan xalqların atalar sözləri və deyimləri. Bakı - 2016
8. Мальцева Д.Г. Страноведение через фразеологизмы. Пособие по немецкому языку. Москва: Высшая школа, 1991. 173 с.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
10. Palm C. Phraseologie. Eine Einführung. Tübingen. 1995
11. Тер - Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Издательство МГУ, 2008. 352 с.
12. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка. М.: Высшая школа, 1970. 380 с.
- Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.

Lüğətlər

1. Duden. Das große Wörterbuch der Deutschen. Wörterbuch. 3. Auflage Mannheim, 1999, s.2922
2. Duden: Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. 2. Auflage, Band 11. Mannheim, Leipzig (u.a) 2002
3. Duden: Deutsches Universalwörterbuch. 5. Auflage. Mannheim, Leipzig (u.a.) 2003
4. Langenscheidt. Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. Berlin und München: Langenscheidt Verlag, 2008, 1307 S.

Т.М.Гёзалова

**Про фразеологии на немецких и азербайджанских языках
отражающие национальные особенности народов мира**

Резюме

Фразеология – это наука или преподавание фиксированных словных связей языка, которые может взять на себя функцию и значение отдельных слов (лексемы) в системе и предложении.

В последнее время большое внимание уделяется изучению языка в связи с культурой. В этой связи интерес к фразеологии возникает как отражение национальных традиций, культуры, мировоззрения людей. В этом отношении фразеологизмы называются знаками культуры.

Фразеология – это наука или преподавание фиксированных словных связей языка, которые может взять на себя функцию и значение отдельных слов (лексемы) в системе и предложении.

Стереотипные представления о других нациях глубоко укоренились в жизни каждой языковой культуры. Люди любят говорить о других, с видом на свои слабости и пороки. Более того, они часто приписываются другим. Они по большей части являются результатом оппозиционных взглядов: мы – вы – но и также являются результатом нашего отсутствия знаний о других народах, об их образе жизни и привычках. Такие суждения всегда встречаются, и никто не думает о том, соответствуют ли заявления в них истине. Однако, часто эти популярные высказывания становятся стабильными лексикализованными единицами языка – фразеологизмы. Возникают следующие вопросы: Какие народы встречаются в немецких и азербайджанских фразеологизмах? Какие качества приписываются народам? В какой степени предрассудки фразеологизированы?

В этой работе представлены немецкие и азербайджанские фразеологизмы с этнонимической составляющей. Выясняются вопросы о том, какие народы встречаются при использовании фразеологических целей и какие характеристики приписываются отдельным народам. Часто можно услышать такие выражения, как «темпераментный как итальянец», «скупой, как шотландец», «аккуратный, как немец», «пьяный, как русский» и т.д.

Т.М. Gozalova

**About phraseology German and Azerbaijani languages,
reflecting the national features of the world people**

Summary

In recent times, much attention has been paid to learning the language in connection with culture. In this respect, interest in phraseology arises as a reflection of national traditions, culture, people's world views. In this respect, phraseologisms are called culture signs. Phraseology is the science or teaching of fixed word connections of a language, which can take over the function and meaning of individual words (lexeme) in the system and sentence. The stereo-typical notions of other nations are deeply rooted in the life of every linguistic culture. People like to talk about others, overlooking their own weaknesses and vices. What's more, these are often attributed to others. They are for the most part the result of oppositional attitudes: we – you – but they are also the result of our lack of knowledge about other peoples, about their ways of life and habits. Such judgments meet ... Such judgments are always encountered and one does not think about whether the statements in them correspond to the truth. Often, however, these popular lyrical statements become fixed lexicalized units of language ... phraseologisms. The following questions arise: Which nations and peoples occur in the German and Azerbaijani phraseologisms? What qualities are attributed to the peoples of German and Azerbaijani? To what extent are prejudices phraseologized? In this work, German and Azerbaijani phraseologisms with ethnonymic components are presented. The questions are investigated as to which peoples occur in the use of phraseological purposes and which characteristics are attributed to the individual peoples. Often one hears such expressions as "temperamental as an Italian", "stingy as a Scot", "drunk as a pole", "ordinary as a German" etc.

*Rəyçilər: filol.f.d., dos. X.S.Əsgərova,
filol.f.d. A.Q.Cabarova
Redaksiyaya daxil olub: 20.04.2022*